

МАНДРУЮЧИ СВІТАМИ І ВІКАМИ

ЗБІРНИК НА ПОШАНУ
ЮРІЯ ПЕЛЕШЕНКА

Під редакцією
Ігоря Набитовича

Київ-Дрогобич
П'єсвіт
2016

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту Літератури імені Т. Шевченка
Національної Академії Наук України (протокол № 7 від 27 вересня 2016 року)

УДК 821(477)(092)(08)

ББК 83.3(4УКР)дя43

У 11

Рецензенти:

Борис Бунчук, доктор філологічних наук, професор,

Лукаш Скупейко, доктор філологічних наук, професор

Мандруючи світами і віками. Збірник на пошану Юрія Пелешенка / Редактор І. Набитович. – Київ-Дрогобич: Посвіт, 2016. – 332 с.

У монографії представлено наукові публікації літературознавців із України, Білорусі, Хорватії, Польщі та Німеччини. Статті збірника присвячені як науковій постаті відомого українського літературознавця Юрія Пелешенка, доктора філологічних наук із Національної Академії Наук, так і проблемам із теорії літератури, історії української, білоруської, хорватської та інших літератур Середньовіччя, Ренесансу, Бароко.

Traveling through the Worlds and the Ages. Collection of Articles in Honor of Yuriy Peleshenko / Ed. by I. Nabytovych. – Kyiv-Drohobych: Posvit, 2016. – 332 pp.

In the monograph there are presented academic publications of literary scholars from Ukraine, Belarus', Croatia, Poland and Germany. The articles are devoted to an academic figure of the famous Ukrainian literary scholar Yuriy Peleshenko, Doctor of Philology of the National Academy of Sciences, as well as to the problems of literary theory, history, Ukrainian, Belarusian, Croatian and other works of literature of the Middle Ages, Renaissance, Baroque.

ISBN 978-617-7401-36-9

УДК 821(477)(092)(08)

ББК 83.3(4УКР)дя43

ISBN 978-617-7401-36-9

© Юрій Пелешенко, 2016

© Інститут Літератури імені Т. Шевченка
Національної Академії Наук України, 2016

© Ігор Набитович, 2016

ЗМІСТ

Архиєпископ Ігор Ісіченко. Юрій Пелешенко – відкривач “золотої осени” українського Середньовіччя	11
Вибрана бібліографія Юрія Пелешенка	17
Надія Верещагіна. Коронаційні інсигнії князя Володимира в дискурсі християнізації Київської держави	26
Наталія Поплавська. Концептуалізація віри в українському публіцистичному дискурсі XI – початку XVII століття	34
Назар Федорак. Метафізичні параметри естетики середньовічної літератури	46
Євген Джиджора. Києворуська література XI – XII століття як середньовічна	54
Петро Білоус. Модус художності у середньовічній українській літературі	63
Олександр Александров. Паломницька оповідка ігумена Данила як путівник	68
Володимир Антофійчук. Рецепція жанру псалма у творах Володимира Мономаха	79
Світлана Шумило. Богослужбові піснеспіви у “Слові на неділю цвітну” Кирила Турівського	87
Іван Саверчанка. Письменства і література Беларусі епохи Ренесансу	94
Архиєпископ Ігор Ісіченко. Великомученик Димитрій Солунський у символічному світі Григорія Цамблака	103
Ігор Набитович. “Закривавлений меч славних воїв пізнав ти, москалю...”: битва під Оршею (1514) в українсько-білоруській та польсько-литовській поетичній традиції	114
Мирослав Трофимук. Засоби художнього вираження у латиномовній спадщині Юрія з Тичина та Івана з Туробіна	130
Микола Корпанюк. “На одному й тому ж ґрунті ростуть терн і троянди...” (Архиєпископ Григорій Сяноцький – творець і людина)	137
Сяргей Кавалёў. Творчасць Гальяша Пельгрымоўскага з перспектывы XXI стагоддзя	146

Ростислав Радишевський. Барокові польськомовні поети кола Петра Могили	164
Євген Пащенко. Роль українського Бароко у формуванні поглядів Юрая Крижанича	180
Катерина Борисенко. Передмова до богословсько-полемічного трактату Симеона Полоцького “Жезл правління...” у контексті української барокової літератури	194
Тетяна Гетц. <i>Onomastica sacra</i> і проповіді Антонія Радивиловського	202
Тетяна Рязанцева. Свічадо і портрет (екфразис і гіпотипозис у метафізичній поезії XVII ст.)	211
Наталія Левченко. Герменевтика Біблії як структурний елемент поетики творів Івана Максимовича	221
Валентина Соболев. Пилип Орлик, Дмитро (Данило) Туптало, Йосаф Горленко: чи мали українські достойники приватне життя?	227
Ірина Дмитрів. Євангельські блаженства в художній інтерпретації Григорія Сковороди	236
Оксана Савенко. Апокрифічні конотації різдвяного сюжету	246
Микола Васьків. Творчість Магтимгули Пираґи (Махтумкулі Фраґі) та суфізм	254
Олена Матушек. Образ Охтирської Божої матері у літературі	267
Геннадій Нога. Великий у всьому: штрихи до портрета Івана Франка	273
Віра Сулима. Іван Франко й апокрифічний протопласт української літератури	280
Микола Сулима. Про один сюжет у творчості Івана Франка	291
Леонід Ушкалов. Леся Українка: “Солодкий дим Вітчизни”	297
Ольга Новик. “Правда й кривда”: від барокового сюжету до художніх знахідок Михайла Стельмаха	305
Володимир Панченко. Поема Миколи Бажана “Дебора”: несподіванки творчої історії	313
Тетяна Трофименко. Образ священика в сучасній українській прозі	323

CONTENTS

Archbishop Ihor Isichenko. Yuriy Peleshenko as a Opener of “Golden Autumn” of Ukrainian Medieval Period	11
Selective Bibliography of Yuriy Peleshenko	17
Nadiya Vereschahina. Coronation Insignia of Prince Volodymyr in the Discourse of Christianization of the Kyivan State	26
Nataliya Poplavska. Conceptualization of Faith in the Ukrainian Publicist Discourse of 11 th – Early 17 th Centuries	34
Nazar Fedorak. Metaphysical Options of Aesthetics of Medieval Literature	46
Yevhen Dzhydzhora. Kyivan Rus’ Literature of the 11 th – 12 th Centuries as Medieval	54
Petro Bilous. The Modus of Artistry in the Medieval Ukrainian Literature	63
Oleksandr Aleksandrov. Pilgrim Narration of Father Superior Danylo as a Guide-Book	68
Volodymyr Antofiychuk. Reception of Psalm Genre in Volodymyr Monomakh Works	79
Svitlana Shumylo. The Liturgical Songs in the “The Word of Palm Sunday” by Cyrylo of Turiv	87
Ivan Saverchanka. Writing and Literature of the Renaissance in Belarus’	94
Archbishop Ihor Isichenko. Martyr Demetrius of Thessaloniki in Sybolic World of Gregory Tsamblak’s	103
Ihor Nabytovych. “Muscovite, You Got to Know Bloody Sword of Glorious Warriors...”: The Battle of Orsha (1514) in Ukrainian-Belarusian and Polish-Lithuanian Poetic Tradition	114
Myroslav Trofymuk. Means of Artistic Expression in the Latin Language Heritage of Yuriy from Tychyn and Ivan from Thurobin	130
Mykola Korpaniuk. “Thorns and Roses Grow on the Same Soil” (Archbishop Hryhoriy Sanotsky – Creator and Man)	137
Siarhei Kavaliou. Creativity of Halyash Pelgrymovskiy from Perspective of 21 st Century	146

Rostyslav Radyshevskiy. Polish Baroque Poets of the Circle of Petro Mohyla	164
Yevhen Pashchenko. The Role of the Ukrainian Baroque in Shaping Attitudes of Juraj Križanić	180
Kateryna Borysenko. Preface to the Theological-Polemical Tract "Wand of Government..." by Symeon Polotskyi in the Context of Ukrainian Literature Baroque	194
Tetiana Getz. <i>Onomastica sacra</i> And Sermons of Antoni Radvylovskyi	202
Tetiana Riazantseva. A Mirror and a Picture (Ekphrasis and Hypotyposis in Metaphysical Poetry of the 17 th Century)	211
Nataliya Levchenko. Hermeneutics of the Bible as a Structural Element of the Poetics of the Works by Ivan Maksymovych	221
Valentyna Sobol. Pylyp Orlyk, Dmytro Tuptalo, Yoasaf Horlenko: Relationships and Private Life of Ukrainian Dignitaries	227
Iryna Dmytriv. Evangelical Beatitudes in Artistic Interpretation by Hryhoriy Skovoroda	236
Oksana Savenko. The Apocryphical Connotations of the Christmas Plot	246
Mykola Vas'kiv. The Creative Work of Magtymguly Pyragy (Makhtumquli Fraghi) and Sufizm	254
Olena Matushek. The Image of the Okhtyrka Mother of God in Literature	267
Hennadiy Noha. Great in Everything: Details of Portrait of Ivan Franko	273
Vira Sulyma. Ivan Franko and Apocryphal Protoplast of Ukrainian Literature	280
Mykola Sulyma. About One Plot in Works of Ivan Franko	291
Leonid Ushkalov. Lesia Ukrainka: "Sweet Smoke of Motherland"	297
Olha Novyk. "Truth and Lie": From Baroque Plot to Art Finds of Mykhaylo Stelmakh	305
Volodymyr Panchenko. Poem "Debora" by Mykola Bazhan: Accidents of Artistic History	313
Tetiana Trofymenko. The Image of the Priest in Modern Ukrainian Prose	323

Євген Джиджора

КИЄВОРУСЬКА ЛІТЕРАТУРА XI – XII СТОЛІТТЯ ЯК СЕРЕДНЬОВІЧНА

Одеський національний університет імені Іллі Мечникова

Yevhen Dzhydzhora

KYIVAN RUS' LITERATURE OF THE 11TH – 12TH CENTURIES AS MEDIEVAL

Abstract: In the article there is researched the phenomenon of Kyivan Rus' literature of the 11th – 12th centuries. Among the characteristic features, allowing to refer Kyivan Rus' literature of the 11th – 12th centuries the medieval type are: the origin of literature, conditions for its spreading, external and internal parameters of literary quality, as well as linguistic-stylistic encoding.

Keywords: Kyivan Rus' literature of the 11th – 12th centuries, traditionalism

У вивченні феномену києворуської літератури XI – XII ст. як середньовічної потрібно врахувати декілька важливих історико-релігійних та художньо-естетичних чинників: походження літератури, умови її розповсюдження, структурні параметри (зовнішньо-внутрішні ознаки літературної якості) та їхнє кодування у відповідній мові.

Література Русі-України XI – XII ст. належить до східно-середземноморських середньовічних літератур, що характеризуються таким типом художньо-естетичної свідомості, який культурологи та теоретики літературознавці називають *традиціоналістським*, або *нормативним*. Традиціоналістський тип художньо-естетичної свідомості приходить на зміну арха-

їчній мітології тоді, коли відбувається «виокремлення літератури як особливої форми ідеології та культури» [2, с. 15]. У східному Середземномор'ї такі процеси розпочинаються приблизно у VI – V ст. до Р.Х. і тривають приблизно до середини XVIII ст.

У «розпал» становлення середньовічного традиціоналізму Русь-Україна приймає Хрещення і тим самим приєднується до загально-християнської ойкумени. Одним із відчутних наслідків цього акту духовного сполучення стає зародження самобутньої авторської літератури.

У питанні національної ідентифікації новоутвореної літератури вважаємо цілком слушною позицію укладачів I тому нової *Історії української літератури*. Описуючи літературний

процес X – XIII ст. у Київській Русі, вчені обстоюють термін «києворуська» або «руська» література як найбільш природний [див.: 13, с. 50]. Останнє визначення повністю відповідає літературознавчій традиції, адже навіть академік Дмитрій Ліхачов вважав назву «русская» цілком припустимою альтернативою «древнерусской» [див.: 18, с. 5].

Зародження і подальше розповсюдження києворуської літератури проходило в унікальний спосіб. Києворуська література постає клерикально-інтелектуальною та етико-естетичною оболонкою християнського світогляду, його основним словесно матеріалізованим атрибутом. Таку релігійно-поетичну атрибутивність література Русі-України «підгледіла» у близькосхідної, візантійської та староболгарської літературах. Тож києворуська словесність виникає під впливом християнської книжності середземноморського регіону. У медієвістиці активні запозичення основних тенденцій та явищ візантійської літератури за посередництва болгарської літератури (і культури!) прийнято називати *першим південнослов'янським впливом* (детальніше про києворусько-південнослов'янський літературний взаємообмін: [21], [29], [27], [28]).

Утім, Д. Ліхачов наполягає на тому, що при всій семантичній глибині визначення «вплив» не може повністю розкрити ситуацію зародження та подальшого розповсюдження києворуської літератури. Адже упродовж початкового етапу християнізації Русі-України візантійські та південнослов'янські літературні пам'ятки (а заодно – і письменницькі тенденції) буквально «переносяться»

з одного культурного виміру до іншого, духовно близького. Відбувається процес трансплантації: «Пам'ятки «пересаджуються», трансплантуються на новий ґрунт і тут продовжують самостійне життя в нових умовах і іноді в нових формах» [19, с. 21]. Одна література, що вже відбулася, передає «вогник життя» іншій літературі, що торує собі шлях схожими, але власними «стежками». Причому «вогником» стають не тільки літературні явища (жанрова система, тематика, образний склад, стильова своєрідність), але й вишукана книжна культура (оздоблення та оформлення книг, книжкова графіка, тощо) [Детал. див: 8, с. 95-99].

Безумовно, києворуський ґрунт, в який «пересаджувалася» візантійська література, був хоча і новим, але не «порожнім». На момент прийняття християнства, а відтак і християнської літератури, Русь-Україна була потужною державою з високорозвинутою культурою. І проявами цієї культури, за визначенням Петра Білоуса, була «автохтонна усна творчість і писемна традиція, були, образно кажучи, і садівники, котрі дбали про києворуський «сад»» [8, с. 95]. Як наслідок, києворуська література формується на перетині двох художньо-естетичних кодів – візантійського та язичницького [7, с. 282]. Безумовно, обидва коди взаємодіють між собою, але не витікають один із одного.

Схожу позицію щодо двох естетичних систем провадить й Олександр Александров, який стверджує, що києворуська література «синтезувала два художніх коди: візантійської літературної традиції й творчого генія народу» [4, с. 18]. Тож у літератур-

них творах закладаються як архаїчна мітопоетика («дологічні», синкретичні уявлення, що передбачають «встановлення внутрішньої семантичної тотожності явищ, незважаючи на їхні зовнішні розбіжності»), так і християнський символізм (уявлення про те, що у літературному творі відбувається відтворення, повтор Божественного творчого акту [4, с. 19-20]). В усьому масиві киеворуської літератури неможливо вирахувати пропорційні долі автохтонної та привнесеної традицій. Однак при вивченні літературних явищ це співвідношення необхідно «тримати на думці». Адже точне встановлення типу творчого мислення, що породжує мітопоетичну чи символічну картину світу у давньому творі, «дозволяє побачити розходження візантійської, болгарської, української й інших середньовічних літератур, які сучасна медієвістика не помічає» [4, с. 21].

Внаслідок «синтетичного» культурного «породження» киеворуська література стає частиною великої літературної спільноти, що відзначається духовною єдністю, спільними параметрами літературної якості та однаковим літературним кодом (церковнослов'янською мовою). Італійський славіст Ріккардо Піккіо називає таку літературну спільноту «цивілізацією» *Slavia Orthodoxa*, розуміючи під цим «сукупність культурних установок, що рівною мірою властиві тим, що створюють, і тим, що споживають, літературні тексти в тому або іншому суспільстві» [23, с. 6]. *Slavia Orthodoxa* – це і духовне об'єднання слов'янських народів, і тип культури, в основу якої покладений східний християнський обряд, і узагальнене визначення літературного дискурсу,

спільного для православних слов'ян у Середні віки.

Єдиний літературний дискурс південних та східних слов'ян («цивілізацію *Slavia Orthodoxa*») український вчений Юрій Пелешенко пропонує вважати «металітературою», вкладаючи у це визначення «греко-слов'янсько-східнороманську спільність», яка «спиралася на візантійську духовну спадщину й користувалася грецькою та створеною на її основі слов'янською писемністю» [22, с. 4]. Православно-слов'янська металітература характеризується не тільки загальною ідейною близькістю та функціональним призначенням творів, але й схожістю форм макро- і мікропоетики. Через те твори, що уклалися або перекладалися у Моравії, Болгарії чи на Афоні, легко «приживалися» в Русі-Україні, читалися, редагувалися, тиражувалися чисельними списками тощо.

Структурні параметри літературної якості яскраво демонструють, що за зовнішніми та внутрішніми ознаками киеворуська література значною мірою відповідає «старшим» східно-середземноморським християнським літературам, від яких вона й була «трансплантована».

Однією з помітних зовнішніх ознак, якими візантійська література наділила киеворуську, є *відмінність власне літератури від не-літератури*. На необхідності такого розмежування наполягає візантолог Александр Каждан. Коментуючи академічні праці своїх попередників із історії візантійської літератури (К. Крумбахера, Г. Гунгера), А. Каждан пише: «У жодній з цих робіт не робилася різниця між літературою та писемністю, і так само не ставилося питання про те, що ро-

бить певний текст витвором літератури» [14, с. 19]. Якщо брати за основу критерій призначення та характер висловлювання, то не-література відрізняється від літератури тим, чим понятійний вислів думки (юридичні, астрономічні, медичні та інші тексти) відрізняється від образного вислову, при якому «автор ставить собі за мету не просто виказати ідею за допомогою значущих, оформлених речень, але й прикрасити її не обов'язковими для передачі понять «формами», що не формулюються та й по суті не можуть формулюватися словами» [14, с. 19]. Відтак середньовічна власне література – це художньо завуальований вислів, що тяжіє до багатозначного тлумачення. Тоді як не-література – предметно-понятійний вислів, що тяжіє до однозначного тлумачення.

Не менш вагомим зовнішнім параметром православно-слов'янської металітератури є вкрай умовний, або «механічний» поділ давнього письменства на оригінальне й перекладне» [22, с. 15]. Традиція розглядати середньовічну літературу як дві окремі групи «перекладених» (завезених і адаптованих у відповідних соціокультурних умовах) та «оригінальних» (створених на місцевому ґрунті) текстів сягає ще медієвістичних студій XIX ст. (огляд концепцій: [6, с. 15-30]) і активно впроваджується у советському літературознавстві (див.: [17], [12]). Однак медієвістичні студії другої половини XX ст. переконливо доводять, що у києворуській літературі «перекладені» твори часто наділяються статусом *пере-укладених, пере-записаних*, фактично заново створених. З поміж багатьох інших такими є, скажімо, «Історія Юдейської війни» Йосифа Флавія (не просто відредагований

твір, а «переказаний своїми словами», змінений стилістично та композиційно за рахунок численних інтерполяцій містичного змісту (детал. див.: [20]), анонімна «Александрія» та візантійська гімнографія – поезія, перекладена слов'янськими книжниками у ритмізовану прозу.

«Оскільки, – пише Юрій Пелешенко, – перекладачі й переписувачі часто виступали як співредактори та співавтори текстів, то й самі твори, як перекладні, так і оригінальні, зазнавали певних змін, залежно від місця, часу, естетичних уподобань та рівня володіння мовою автора того чи іншого списку» [22, с. 16]. Через те можна погодитися із Р. Піккіо, який вважає, що «перекладачі» (як правило, з грецької на слов'янську) – такі ж творці нових текстів, як і безпосередньо автори, переказувачі або компілятори [23, с. 21]. Тож металітература Київської Русі – це таке поєднання «перекладної» та «оригінальної» літератури, яке дозволяє вважати її одним цілим – літературою з чітко визначеними мотивами, сюжетами, образами [8, с. 97].

Середньовічний традиціоналізм продукує й внутрішні параметри літературної якості. Одним із таких параметрів є *слідування взірцеві*. На загальному рівні таке слідування означає, що «будь-який твір будувався за певним стереотипом, будь-який сюжет описувався за відомою схемою, а персонаж зображувався за тим чи іншим зразком» [8, с. 110]. Така, на перший погляд, несаможиттєва, завчасно змодельована «робота» начебто позбавляє літературу статусу творчої художньої діяльності. І можливо тому у деяких дослідників давньої книжності виникає «спокуса» відмовитися від «літератури» як усталеної науко-

вої дефініції. Зокрема, А. Каравашкін пропонує вважати «літературним звичаєм» те, що прийнято називати «літературою». У своїй книзі він категорично заявляє, в Русі-Україні ««літератури» у сучасному сенсі цього слова [...] не існувало» [15, с. 10]. Разом з тим, А. Каравашкін все ж надає середньовічному авторові право на творчість і уточнює, що не можна зводити давню книжність лише до «ремісного відтворення готових форм» [15, с. 10].

Літературне відтворення готових форм забезпечують «загальні місця» («*loci communes*» – у давньоримській риторичній традиції), або «топоси» («*τόποι*» – у давньогрецькій риторичній традиції). Серед них, на думку Єлени Конявської, належить розрізняти «аргументи, що будуються на основі загальноновизначених ідей» (типові сюжетні епізоди, характерні висловлювання-штампи), та «загальноприйняті логічні зв'язки між цими елементами» (словесні вирази, що скріплюють сюжетні епізоди) [16, с. 80].

Широке застосування «зовнішніх» та «внутрішніх» топосів – ключова ознака такої художньо-естетичної установки середньовічної літератури (і культури загалом), як *канонічність*. За визначенням Юрія Пелешенка, «коло художньо-стильових засобів, якими користується мистець, становить літературний канон, що визначає, як повинен бути побудований той чи інший образ у творі, щоб відповідати вимогам етикету» [22, с. 11]. Літературний канон виконує функцію «дороговказу», він задає стратегію викладу, дозволяє «не розгубитися» і «не забути» про необхідні тематичні блоки упродовж нарації. Літературний канон не передбачає

«переписування» персонажів та сюжетних ситуацій з одного твору до другого, третього, тощо. Книжнику лишень достатньо знати, «як, згідно з літературним каноном, мусив діяти його герой у даних обставинах і що він мав при цьому думати» [22, с. 11].

Канонічність літературного твору тісно пов'язана із *риторичністю*. Риторичність киеворуської літератури, насамперед, полягає у дотриманні жанрового канону, а також – у послуговуванні «кращими» зразками сюжетно-композиційного, образного та вербального складу. «Кращі» – це ті зразки, що були визнані найбільш дотепними і переконливими у літературній традиції. Використовування кращих і тому найчастіше вживаних образів та слів породжує особливий характер цитування в киеворуській літературі. Видавання «чужого» слова замість «свого» – «сутнісна анонімність», властива, як стверджує Сергій Аверінцев, ще старозаповітній літературі. У старозаповітному письмі «неважливо, хто сказав слово: у будь-якого творця надто багато співтворців – передусім, ясна річ, його Бог, потім мудреці минулих часів, зі скарбниці яких він може вільно черпати, не боячись докору у плагіяті» [1, с. 20]. Саме таку ветхозавітну манеру наслідують християнські письменники. Як пише Віктор Бичков, у наповненні власного мовлення загальноновідомими цитатами середньовічні книжники бачили не лише «один із головних способів одухотворення», а й «постійний і головний аргумент», що надавав промові мудрості й особливого духовного прикрашення [9, с. 156].

У середньовічній літературі апелювання до авторитетного, особли-

во «біблійного» або «літургійного», слова носить доволі масштабний та багатоаспектний характер. У зв'язку з цим італійський славист Марчелльо Гардзаніті запропонував розгорнуту класифікацію прямих та непрямих цитат у літературних творах *Slavia Orthodoxa*:

«I. Посилання на поняття та реалії (події або особи):

1. Згадування без жодного коментаря. 2. Тлумачення понять або опис реалій (виклад подій, перелік їхніх учасників тощо).

II. Цитата: Алюзія. Парафраз або переказ. Пряма цитата.

III. Інсценування (переказ події або поняття в діалозі): Парафраз. Цитата. Композиційне об'єднання цитат» [11, с. 13-14].

М. Гардзаніті погоджується із загальноприйнятим літературознавчим уявленням про те, що у середньовічному творі «функція біблійних цитат зводиться до чистого аргументування у так званому *inventio* дискурсу». Разом з тим, вчений вказує й на те що «звернення до біблійних цитат пов'язане із наміром автора передати актуальність вчення Св. Письма у сучасному йому світі, розвинути власне тлумачення своєї історичної епохи» [11, с. 15-17].

Цитування Святого Письма, богослужіння або висловів авторитетного попередника і відтак «привласнення» готових зразків викладу – характерна властивість киеворуської металітератури, в якій «чуже» слово часто не маркірується, а розчиняється у «своєму» слові. Завдяки узгодженню чужого-свого вислову киеворуська література становить особливу наративну цілісність, яку можна вважати інтегрованим метатекстом.

Риторичність позначається й на особливій *функціональності* киеворуської літератури. Літературні пам'ятки Русі-України мали клерикальне призначення, адже використовувалися під час храмового богослужіння та монастирських келійних служб. Насамперед, це стосується агіографічних, гимнографічних, гомілевтичних і частково хронографічних творів.

Через те між «учасниками» естетичної діяльності – автором, твором та читачем – сформувалися специфічні зв'язки. Автор, як правило, спричинює літературний дискурс з будь-якого приводу (подвижницького життя праведника, знайдення або перенесення мощів святого, хронології князівства, прославлення богородичної ікони тощо). До цього дискурсу у різні часи долучаються й інші книжники. Вони редагують, перекладають, стилістично переробляють написане до них і зрештою створюють «нове», яке насправді є «проміжним», адже їхня «робота» не є остаточною і теж підлягає творчому переробленню наступних переписувачів, компіляторів та редакторів. Відтак середньовічна літературна пам'ятка – це завершене, але «відкрите» утворення, що при кожному наступному переписуванні може бути докорінно змінене (доповнене, скорочене або повністю / частково трансформоване). Оскільки ж твори виникають для богослужбових потреб, то їхніми «споживачами» є не стільки читачі, скільки слухачі. Середньовічні тексти переважно сприймаються «на слух», тому вони не перечитуються, а неодноразово прослуховуються. Тож у середньовічній творчості тріада «учасників» літературно-естетичної діяльності виглядає

так: ініціатор дискурсу – «відкрите» утворення – слухач.

А найголовнішим внутрішнім параметром киеворуської літератури є її *релігійність*. Оскільки література є ключовим атрибутом християнства в Русі-Україні, у пам'ятках відтворюється релігійна картина світу та ієрархічна система цінностей. Сенс цієї картини полягає у монотеїстичному віроповіданні, прагненні спасіння душі, визнанні сакральності Св. Письма як Одкровення Божого та особливому ієрархічному сприйнятті часопростору (див.: [3, с. 110]).

За християнським уявленням час тече у двох формах – історичне «врем'я» підводить до безмежної «вічності». На думку мовознавця Тат'яни Вендіної, «у старослов'янській мові чітко прослідковується семантичне протиставлення понять «вік» та «врем'я», адже «у самих поняттях вічного та врем'яного реалізовувалося протиставлення божественного та земного» [10, с. 200-201]. Простір теж ділиться на два виміри – «цей», «свій» світ протиставляється «потойбічному», в якому на людські душі очікує або Царство Небесне, або пекло. За твердженням Т. Вендіної, «свій світ середньовічна людина сприймає як велике «село», тобто як місце, «населене» людьми. Світ-село – це низ, а верх – це небо, саме там «знаходяться істинні цінності людського життя» [10, с. 200-201].

Релігійний «дух» киеворуської літератури свідчить про її софійність. На думку В. Бичкова, софійність культури полягає «у дивній спроможності староруських книжників та іконописців виражати за допомогою художніх засобів основні духовні цінності свого часу, сутнісні проблеми буття в

їхній загальнолюдській значущості, у глибинному відчутті та усвідомленні давніми русинами єдності мудрості, краси та мистецтва і у вмінні його оптимально художньо втілювати» [9, с. 318].

Сповнені релігійного, містико-софійного патосу твори киеворуської літератури є: *дидактичними* (стверджувально-повчальними), *есхатологічними* (попереджувально-пророцькими), *символічними* («зашифрованими» за допомогою спеціального художнього «коду»), *екзегетичними* (такими, що вимагають релігійної та естетичної інтерпретації), *алюзивними* (такими, що містять впізнавані сюжети та образи, які актуалізують культурну пам'ять читачів) та *афористичними* (маркованими відомими біблійними, літургійними або святоотецькими виразами, які у тексті зазвичай виконують функцію «тематичного ключа» (див.: [24])). Вочевидь, саме дидактичність, есхатологічність, символічна алюзивність та екзегетичність дають підстави відомому німецькому славісту Герхардові Подскальски називати словесність Київської Русі «богословською літературою» (див.: [26]).

Вищеперераховані зовнішні ознаки (відмінність власне літератури від не-літератури, умовний поділ на оригінальне й перекладне письменство) та внутрішні ознаки (слідування взірцеві через послуговування топосами, канонічність, риторичність із визначальною роллю «чужого» слова, релігійність та характерна естетична функціональність) становлять *ключові структурні параметри якості* киеворуської літератури XI – XII ст.

Разом з тим, уся література Русі-України має особливу семіотичну

«оболонку» – церковнослов'янську мову. Церковнослов'янська мова – плід інтелектуальної творчості видатних християнських просвітителів Кирила та Методія (а також їхніх послідовників – Климента Охридського, Наума Охридського, Костянтина Преславського та ін.), які з метою катехизації мешканців Великої Моравії (а згодом – Болгарського царства) створили слов'янську абетку та переклали грецькі книги, необхідні для богослужіння. Цей релігійно-просвітницький процес розпочався у другій половині IX ст. Відтоді церковнослов'янська мова функціонує як «наднаціональна мова, яка впродовж кількох віків використовувалася значною частиною слов'янського світу для створення текстів *par excellence*, хоча і не виключено, пов'язаних із сакральною сферою життя та релігійними традиціями православного слов'янства» [25, с. 363]. При цьому ключовою особливістю такого наднаціонального функціонування стає «злиття мовних компонентів місцевих діалектів із компонентами «мови православного слов'янства»» [25, с. 389]. Як наслідок, церковнослов'янська мова стає комунікативною умовою вербального вираження, а отже і загальноприйнятим літературним койне цивілізації *Slavia Orthodoxa*.

Отже, киеворуська література XI – XII ст. як середньовічна є оригінальним феноменом, що органічно вписується у культурний контекст східно-середземноморської православно-слов'янської спільноти. Релігійна за характером та клерикальна за призначенням, киеворуська література XI – XII ст. «несе тягар» близькосхідної,

візантійської, болгарської та інших літератур, своєрідність яких було визначено християнським світоглядом.

Література

1. Аверинцев С. С. Греческая «литература» и ближневосточная «словесность» // Аверинцев С. С. Риторика и истоки европейской литературной традиции. – Москва 1996. – С. 13-75.
2. Аверинцев С. С., Андреев М. Л., Гаспаров М. Л., Гринцер П. А., Михайлов А. В. Категории поэтики в смене литературных эпох // Историческая поэтика: Литературные эпохи и типы художественного сознания / Ред. П. Гринцер. – Москва: Наследие, 1994. – С. 3-38.
3. Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы. – Москва, 1997. – 343 с.
4. Александров Олександр. Своєрідність літератури Київської Русі // Александров Олександр. Література Київської Русі: між міфопоетикою і християнським символізмом. – Одеса: Астропринт, 2010. – С. 10-23.
5. Білоус Петро. Вступ // Історія української літератури: У 12 томах / За редакцією В. Дончика. – Том 1: Давня література (X – першої половини XVI ст.) / Ред. Ю. Пелешенко, М. Сулима. – Київ: Наукова думка, 2013. – С. 25-54.
6. Білоус Петро. Історія української літератури XI – XVIII ст. – Київ: Академія, 2009. – 424 с.
7. Білоус Петро. Літературна медієвістика. Вибрані студії: У 3-х томах. – Житомир, 2011. – Том 1: Зародження української літератури. – 376 с.
8. Білоус Петро. Літературний процес X – першої половини XIII ст. // Історія української літератури: У 12 томах / За редакцією В. Дончика. – Том 1: Давня література (X – першої половини XVI ст.) / Ред. Ю. Пелешенко, М. Сулима. – Київ: Наукова думка, 2013. – С. 89-112.
9. Бычков В. В. Древнерусская эстетика. – Санкт-Петербург, 2012. – 832 с.

10. Вендина Т. И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка. – Москва: Индрик, 2002. – 336 с.

11. Гардзанти Марчелло. Библейские цитаты в церковнославянской книжности. – Москва: Индрик, 2014. – 232 с.

12. Історія української літератури: У 12 томах / За редакцією В. Дончика. – Том 1: Давня література (X – першої половини XVI ст.) / Ред. Ю. Пелешенко, М. Сулима. – Київ: Наукова думка, 2013. – 840 с.

13. История русской литературы: В 4 томах / Ред. И. Пруцков. – Том 1: Древнерусская литература. Литература XVIII века / Ред. Д. Лихачев, Г. Макогоненко. – Ленинград: Наука, 1980. – 814 с.

14. Каждан А. П. История византийской литературы (650 – 850 гг.). – Санкт-Петербург: Алетейя, 2002. – 529 с.

15. Каравашкин А. В. Литературный обычай Древней Руси (XI – XVI вв.). – Москва, 2011. – 544 с.

16. Коняевская Е. Л. Проблема общих мест в древнеславянских литературах (на материале агиографии) // *Ruthenica*. – 2004. – Том 3. – с. 80-92.

17. Кусков В. В. История древнерусской литературы. – Москва: Высшая школа, 1998. – 336 с.

18. Лихачев Д. С. Величие древней литературы // Библиотека литературы Древней Руси / Ред. Д. Лихачев, Л. Дмитриев, А. Алексеев, Н. Поньрко. – Санкт-Петербург: Наука, 1997. – Т. 1. XI-XII века. – С. 5-17.

19. Лихачев Д. С. Развитие русской литературы X – XII в. 3 издание. – Санкт-Петербург: Наука, 1999. – 204 с.

20. Мещерский Н. А. Археографический и историко-литературный очерк // Мещерский Н. А. История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе. – Москва-Ленинград: Наука, 1958. – С. 3-151.

21. Мошин В. А. О периодизации русско-южнославянских литературных связей X – XV вв. // Русь и южные славяне. Сборник статей к 100-летию со дня рождения В. А. Мошина. – Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. – С. 7-113.

22. Пелешенко Юрій. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII – XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. Постаті. – Київ: Стило, 2012. – 608 с.

23. Пиккио Рикардо. *Slavia Orthodoxa* и *Slavia Romana* // Пиккио Рикардо. *Slavia Orthodoxa*: Литература и язык. – Москва: Знак, 2003. – С. 3-82.

24. Пиккио Рикардо. Функция библийских тематических ключей в литературном коде православного славянства // Пиккио Рикардо. *Slavia Orthodoxa*: Литература и язык. – Москва: Знак, 2003. – С. 431-473.

25. Пиккио Рикардо. Церковнославянский язык // Пиккио Рикардо. *Slavia Orthodoxa*: Литература и язык. – Москва: Знак, 2003. – С. 363-402.

26. Подскальски Герхард. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988-1237 гг.). – Санкт-Петербург: Византинороссика, 1996. – 572 с.

27. Турилов А. А. Из истории русско-южнославянских книжных связей XII – XIII веков: новое и забытое // *Russica Romana*. – Volume XVII. – Pisa-Roma, 2010. – С. 9-32.

28. Турилов А. А., Флоря Б. Н. Христианская литература у славян в середине X – середине XI в. и межславянские культурные связи // Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия / Ред. Б. Флоря. – Москва, 2002. – С. 398-458.

29. Успенский Б. А. История русского литературного языка (XI – XVII вв.). – Москва, 2002. – 558 с.